



ОКТОИХ

1-2
2011

ЧАСОПИС ОДЈЕЉЕЊА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
МАТИЦЕ СРПСКЕ – ДРУШТВА ЧЛАНОВА У ЦРНОЈ ГОРИ

Упутство ауторима

Рукописе (до 60 000 знакова) и приказе (до 12 000 знакова) треба слати у електронској форми (са коришћеним фонтовима) на CD-у на поштанску адресу: Издавачки центар Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, Трг Шака Петровића 1, 81 400 Никшић, Црна Гора, или на e-mail: oktoih@maticasrpskacg.org. Комплетан рукопис садржи: пуно име и презиме аутора, пуни наслов рукописа, комплетан списак коришћене литературе, контакт адресе аутора, сажетак (до 150 ријечи) и 5–10 кључних ријечи на језику аутора и једном од свјетских језика.

Цитате који имају три и више редова треба издвојити у тексту увлачењем са лијеве маргине и за једну величину мањим словима. Наслови наведених књига и периодике треба да буду итализовани, а текстове из периодике и зборника треба означавати двоструким наводницима („“), осим у случају да се ради о наводу унутар навода (”).

При упућивању на литературу и при цитирању треба користити харвардски начин: упути се налазе у самом тексту, у (обли) заградама, гдје треба навести презиме аутора, годину издања текста и број странице (годину и број странице треба раздвојити двотачком), а затим, у списку литературе навести све податке за библиографску јединицу.

Приложени рукописи не смију бити претходно објављивани у цјелини.

Рукописе рецензирају два анонимна рецензента.

Instructions for the authors

Manuscripts (to 60 000 characters) and reviews (to 12 000 characters) should be sent in electronic form (together with the used fonts), on a CD, to the following mailing address: Izdavački centar Matice srpske – Društvo članova u Crnoj Gori, Trg Šaka Petrovića 1, 81 400 Nikšić, Crna Gora, or by e-mail to oktoih@maticasrpskacg.org.

A complete manuscript should contain the author's full name, the full title of the manuscript, a complete list of references, the author's contact details, an abstract (up to 150 words) and 5–10 key words in the author's native language as well as in one of the world languages.

The quotations of or exceeding three lines should be separated from the rest of the text by pulling the left margin in and by a font one size smaller from the rest of the text. The titles of the cited books and periodicals should be italicised and the articles from the periodicals and collections should be placed under double quotations („“), unless in those cases in which there is a quotation within a quotation (”).

While referring to the literature and citing sources the authors should apply Harvard referencing style: referencing should be done in the text itself, inside the (round) brackets in which case one should quote the author's surname, publication year and page number (the year and the page number should not be separated by column). When composing a list of references one should quote all the details for each bibliographical unit.

The submitted manuscripts must not be previously published in full.

The manuscripts are read by two anonymous reviewers.

Садржај

Уз први број.....	5
-------------------	---

Расправе и чланци



Радоје Симић и Јелена Јовановић: Стилизациске функције лексике у поеми <i>Стојанка мајка Кнежойолка</i> Скендера Куленовића	9-22
Radoje Simić und Jelena Jovanović: Stilisierungsfunktionen der Lexik in <i>Stojanka majka Knežopoljka</i> von Skender Kulenović (Zusammenfassung)	22
Радмило Маројевић: Пјесма над пјесмама српске поезије – Његошева <i>Ноћ скуљба вијека</i> (Напомене уз критичко издање текста)	23-30
Виктор Савић: Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина	31-44
Viktor Savić: Stefan Crnojević's Inscription on King Milutin's Saint Stephen Chrysobull (Summary)	43
Милош Ковачевић: Незатворена питања српског језика	45-54
Милош Ковачевич: Открытые вопросы сербского языка (Резюме)	53-54
Јелица Стојановић: Српски језик у Црној Гори у огледалу лингвистике и политике	55-78
Елица Стојанович: Сербский язык в Черногории – лингвистический и политическо-юридический аспекти (Резюме)	78
Драга Бојовић: Црногорски језичко-ментални инжењеринг	79-96
Draga Bojović: Montenegrin Language and Mental Engineering (Summary)	96
Јованка Радић: Замјенице <i>шћа</i> и <i>шћо</i> у „Граматичи црногорског језика“ и у језику Црногораца	97-107
Jovanka Radić: The Pronouns <i>šta</i> and <i>što</i> in „The Grammar of the Montenegrin Language“ and in the Language of Montenegrins (Summary)	107
Ана Јањушевић-Оливери: Црногорске иновације српског/српскохрватског правописа	109-120
Ana Janjušević-Oliveri: Le innovazioni montenegrine nell' ortografia serba/serbocroata (Sommaro)	120
Дмитриј Катунин: Статус сербског језика в современном законодательстве Хорватии	121-138
Димитриј Катунин: Статус српског језика у савременом законодавству Хрватске (Резиме)	138
Алина Маслова: Об етапах формирования сравнительно-сопоставительного славянского языкознания и современных тенденциях его развития	139-149
Алина Маслова: Етапе формирања компаративно-конфронтативне словенске лингвистике и савремене тенденције њеног развоја (Резиме)	149
Славка Величкова: О једној тематској групи назива у српском језику (у поређењу са бугарским)	151-157
Славка Величкова: Об одной группе слов в сербском языке (в сопоставлении с болгарским языком) (Резюме)	157
Димка Савова: Употреба пасива у српском језику	159-164
Димка Савова: Использование пассива в сербском языке (Резюме)	164

Митра Рељић: Горанци – од географске одреднице до етнонима	165-173
Митра Релич: Горанцы – от географического определения до этнонима (Резюме)	173
Миодраг Јовановић: Секвенце сј, зј у црногорским и другим ијекавским говорима	175-196
Miodrag Jovanović: Sequences sj, zj in Montenegrin and Other Iekavian Dialects (Summary)	196
Ана Савић-Грујић: Особености дијалекатске лексикологије и лексикографије	197-208
Ana Savić-Grujić: Peculiarities of Dialectal Lexicology and Lexicography (Summary)	208
Александра Лончар-Раичевић: Прозодијске карактеристике јотованих континуаната (експериментална истраживања)	209-217
Aleksandra Lončar-Raičević: Phonetic - Phonological Values of Ijekavian Yat Reflexes (Summary)	217
Владимир Остојић: О неким особинама глаголске морфолошке системе у говору села Врела (Жабљак)	219-231
Vladimir Ostojić: On some Characteristics of the Verbal Morphological System in Village Vrela Dialect (Žabljak) (Summary)	231
Тања Милосављевић: Међугенерациске разлике у систему источносрбијанских говора	233-238
Tanja Milosavljević: Inter Generational Differences in the System of East Serbian Speeches (Summary)	238

Књижевност

Горан Радоњић: Егзистенција између провалија: <i>Дервиш и смрт</i> Меше Селимовића	241-247
Goran Radonjić: Existence Between Chasms: <i>Death and the Dervish</i> by Meša Selimović (Summary)	247
Борис Лазић: Тестаментарни идентитет	249-254

Прилози и прикази

Голуб Јашовић: Лексика за именовање простора, мера и мерила у околини Приштине	257-271
Golub Jašović: Lexis Denoting Space, Measures and Standards in The Pristina Region (Summary)	270-271
Татјана Трајковић: Језичке интерференције у топонимији Прешева ...	273-282
Татьяна Трайкович: Языковые интерференции в топонимии Прешево (Резюме)	282
Драга Бојовић: Путоказ српској фразеологији (Ана Пејановић, Фразеологија Горској вијенца)	283-287
Драгана Дракулић-Пријма: В. М. Мокиенко, Г. А. Лилич, О. И. Трофимкина, <i>Толковий словарь библейских выражений и слов</i>	289-292
Мира Чановић: Миланка Бабић, <i>Оілеги из праімаїиичке синтиаксе</i>	293-295

Јованка Радич

Институт за српски језик САНУ, Београд

Заменице *шїа* и *шїо* у „Граматици црногорског језика“ и у језику Црногораца

(примери: *Писма* Петра II П. Његоша и *Лелејска јора* Михаила Лалића)*

Сажетак: У првом делу рада посматра се статус заменица *шїа* и *шїо* у светлу разлога који су могли утицати на појаву ставова да су то две форме исте речи, те да у српском језику *шїо* има примат над *шїа*. Након основних информација о степену истражености ових заменица, образлаже се становиште да су то две различите категоријалне јединице: *шїо* категорише 'не-предметно', а *шїа* област 'предметно не-људско'. У другом делу рада указује се на одсуство заменице *шїа* у „Граматици црногорског језика“ и „Правопису црногорског језика“. Иза тога следи целина у којој се преносе и анализирају бројне потврде те речи у текстовима Петра II Петровића Његоша и Михаила Лалића.

Кључне речи: Црногорци, Срби, српски језик, штокавски дијалекат, шта, што, разлика, категорије, Петар II Петровић Његош, Михаило Лалић.

1. Појмови и термини

1.1. Појам *Црнојорци*. Пре него што пређемо на разраду назначене теме, осећамо потребу да прецизирамо појам *Црнојорци* из наслова овога прилога: у језичкој свести аутора текста реч *Црнојорци* има смисао (1) 'Срби из Црне Горе',¹ мада нам је познат (и логички прихватљив) и општији смисао (2) 'особе из Црне Горе'.² Та реч је, дакле, у наслову овога рада етник ('из Црне Горе') са подразумеваним податком 'Срби' (као *Србијанци* '[Срби] из Србије', *Шумадинци* '[Срби] из Шумадије', *Пивљани* '[Срби] из Пиве' и сл.).³ У социјалистичкој Југославији нарочито се (и плански) инсистирало на ширењу смисла (3) „јужнословенски народ“ (РМС), чији елементи почивају на историјској државотворности Црногораца. На томе се темељи и (4) оовремено новоцрногорство, тј. нова свест која у речи *Црнојорци* носи изразито наглашен податак 'не-Срби'.

* Прилог је настао у оквиру научноистраживачког пројекта 178030, који финансира Министарство за науку и технологије Републике Србије. Адреса: jovanka.radic@gmail.com.

¹ Таква језичка свест изграђена је у области која дели доњи део слива река Тихотине (лева притока Дрине) и Таре. Познато ми је да иста језичка свест живи и у централној Србији, где многе тамошње породице чувају предања да су пореклом *Црнојорци* 'Срби из Црне Горе'.

² Лично су ми познате особе муслиманске вероисповести рођене у Црној Гори, које су за себе говориле да су *Црнојорци*.

³ За разлику од ових етника, речи *Босанац*, *Пљевљак*, *Фочак* или сл. у нашој свести живе као етници без латентног податка о националној припадности тако назване групе. Тако је, вероватно, у језику Срба из XIX века живела реч *Хрваћани* (уп. РМС) – која је током XX века потпуно повучена из употребе.

Неспорно је, међутим, да смисао који подразумева и државотворност Црногораца изворно није пратило губљење, па ни колебање латентног (подразумеваног) податка 'Срби', те се ни српско национално осећање *Црногораца* до недавно није доказивало бројем овако или онако опредељених појединаца на пописима становништва.⁴ Јер, док је пуном снагом живео изворни смисао те речи, *Црногорац* је подразумевало 'Србин' (чак и „најбољи“), о чему, поред много чега другог, сведочи како народна традиција, тако и дело најславнијег црногорског песника, владара и владике. Савремена појава замене податка 'Срби' из појма *Црногорци* са 'не-Срби' (или 'против-Срби') знак је потпуног одустајања од народних вредности вековима негованих у Црној Гори.

1.2. **Термин *штокавски*.** У контексту наше теме потребно је указати и на термин *штокавски дијалекат* у науци о српском језику, наслеђен из периода српско-хрватског заједништва, када је „један народни језик“ према заменицама *што*, *ча* и *кај* раздељен на *штокавски*, *чакавски* и *кајкавски* дијалекат/наречје.⁵ Таква подела установљена је у време када се, мање искрено или више, поверовало да су Срби и Хрвати један народ, а од ње се на српској страни није одустало ни онда када су се распршиле те краткотрајне романтичарске визије. Иако је читава европска наука XVIII и XIX века (Ј. Добровски, Ј. Копитар, Ф. Миклошич и др., в. Радић П. 2003: 106–107) сведочила о томе да су сви штокавци по пореклу Срби, после Вука Караџића у србистици се доследно превиђало (или прећуткивало) да *штокавци* не може бити српски дијалекат, већ да је то српски језик. Она може бити дијалекат (или „наречје“) само ако се мисли да су Срби и Хрвати „један народ“ (в. нпр. Књижевни договор: 147; Белић 2000: 7–49),⁶ или ако се посматра из савременог хрватског угла. На то је нехотице указао и хрватски лингвиста Р. Симеон, који се у свом „*Rječniku lingvističkih naziva*“ нарочито ангажовао око конструисања теорије према којој српски и хрватски књижевни језик почивају на различитим дијалекатским основама (о томе у Радић Ј. 2008). У склопу те своје конструкције он је, међутим, извео и један сасвим логичан закључак: *штокавско наречје* се, као „*jedino kojim govore i pišu Srbi i Crnogorci [...] ne može smatrati narječjem tih dvaju jezika, već jezikom* [ист. Ј. Р.]“ (в. Исто: 29), док се наречјем може сматрати само ако се посматра као „*jedno od tri hrvatska narječja*“ (Исто). Њему су се, међутим, отимали неки други, исто тако логични закључци, који проистичу из наведеног става: ако је „*štokavsko narječje*“ исто што и народни и књижевни језик Срба и Црногораца

⁴ Само се тако може разумети то што је по првом попису становништва с почетка прошлог века у Црној Гори било 95% Срба (Ђ. Вукадиновић: <http://www.rts.rs/page/tv/ci/story/17/PTC/...>), да би се 1946. године номинално појавио само 1% Срба, према огромној већини Црногораца (Исто).

⁵ Ликови *ча* и *кај* послужили су као основа за извођење старих онима, „*Kajkavac* (prezime među ŽK)“ и „*selo Čakavac* (Pašman)“ (Skok 1972: *ko* II). Слични оними са *што*а или *што*а у основи нису потврђени, што може бити одраз бројчаног, али и сваког другог примата носилаца тзв. штокавског дијалекта на јужнословенским просторима.

⁶ А. Белић је исти атрибут, најпре *српски* (1905, Белић 2000: 7–49) – а потом *српскохрватски* и *српски или хрватски*, везивао за све дијалекте Срба и Хрвата. Он је у својим текстовима из прве деценије XX века напоредо употребљавао термине „српски или хрватски дијалекти“ (1908, Исто: 58–110), „чакавско-штокавски дијалекти“ (1910, Исто: 189), односно, „штокавски и чакавски језик“ (исп. „у заједници штокавског и чакавског језика“, 1907, Исто: 57), – што се не може друкчије разумети већ као одраз схватања да *штокавски* значи 'српски', а *чакавски* 'хрватски' (в. Радић, Милорадовић 2009: 167–168).

(„jezik kojim govore i pišu Srbi i Crnogorci“), онда то нису „два језика“, већ један, као што ни савремени књижевни језик Хрвата, изграђен на основи тог истог „наречја“, не може бити неки други, већ мора бити исти тај језик. Тај су језик и Срби и њихови суседи, као и читава филологија XVIII и XIX века, – препознавали као *српски језик*.

2. „Српскохрватски дијалекти“ и заменице шта и што

2.1. Поред тога што наведена дијалекатска подела није ишла у прилог српској науци, прихватање термина *штиокавски* негативно се одразило и на степен проучености заменица *штиа* и *штио* у граматици српског језика. Полазило се, наиме, од тога да према једној упитној (и односној) заменици за „неживо“ у чакавском (хрватском) и кајкавском (хрватско-словеначком) језику-дијалекту (*ча* или *кај*), мора и у српском постојати такође једна њима одговарајућа заменица – *штио*, а не *штиа* и *штио*.

2.2. Свакако се утицајем тих не-српских дијалеката може објаснити то што су хрватски нормативисти одувек били склони да у „српскохрватским“ заменицама *штиа* и *штио* препознају две форме исте речи (а не две речи), те да у својим граматичким приручницима прописују правило према коме у „хрватском“ стандардном језику постоји само заменица *штио*, а не и *штиа* (в. Barić, Lončarić 1979: 116; Težak, Babić 2003: 130). Опредељење за форму *штио* може се разумети као последица тога што се у писаним, као и у свим другим наративним текстовима сасвим ретко стичу услови за употребу заменице *штиа*, која углавном живи у условима свакодневне употребе ствари и питања за њих (тип *Штиа је ово* → ♪), тј. у непосредној интерперсоналној комуникацији. То је могло допринети да народ чији су административни и културни центри на не-српској говорној територији (кајкавски Загреб и Вараждин, чакавски Сплит и сл.) не може бити у прилици да се упозна са аутентичним вредностима заменица *штиа* и *штио*, те да мери свога матерњег језика прилагоди (преосмисли) непознате му граматичке појаве у стандардном језику који учи из књига.

2.3. Иако се од самих почетака српске писмености заменица *тѣа/ѣа* разликује од *тѣо/ѣо* (доследно се, нпр. бележи шта *нѣте*, в. Даничић 1864: *тѣо*), виђење односа између *штиа* и *штио* на хрватској страни увелико је утицало на приступ тим заменицама у српској граматографији. Иако се на српској страни спорадично указивало на то да заменице *штиа* и *штио* нису једна већ две речи, те да „се *штио* и *штиа* не разликују само по облику у ужем смислу већ унеколико и по акценту и, што је важније, по функцији“ (Стевановић 1975: 277), – то није допринело да се те јединице престану представљати као две форме исте речи. После наведене тврдње српског граматичара (родом из Црне Горе), којој је претходило само једно темељитије истраживање (Рончевић 1937),⁷ овим се речима нико више није бавио. Оне се у новијим граматикама српског језика описују

⁷ Н. Рончевић је у своје истраживање укључио и текстове Јоза Ивакића, Винковчанина школованог у Загребу, и дошао до закључка да употреба *штио* уместо *штиа* код њега „није оригинална (не потиче из његовог дијалекта)“, већ је дошла под утицајем „писаца загребачког књижевног центра, међу којима има пола нештокаваца“ (Исто: 141–142). Тим смо питањима више пажње посветили у раду „Заменице *штиа* и *штио* у српском језику (на језичком материјалу из романа 'Дервиш и смрт' Меше Селимовића)“, *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности*, АНУРС – Филозофски факултет, Источно Сарајево – Филолошки факултет, Бања Лука.

као „упитно-односна“ или „упитна (и односна)“ з а м е н и ц а „за ствар“ или „неживо“ и представљају као једна реч, обично као „*шћо (шћа)*“ (Станојчић, Поповић 2008: 102).⁸

3. *Катџорјалне разлике између шта и што*

3.1. Наша истраживања заменичких речи у српском језику⁹ указују на то да су заменице речи које (1) н е п о с р е д н о категоришу (или и означавају) стварносе ентитете и приступ тим ентитетима (директно су усмерене на појавни свет у нама и око нас). Ту лежи основна разлика између њих, с једне, и пунозначних речи, са друге стране, које имају репрезентативну (посредничку или представљачку) функцију у језику. На непосредованом односу између речи и ствари почива способност заменица да се у говорном низу претварају у јединице које (2) организују говор (регулишу односе између делова говора и односе између речи и мисли). Са те две функције заменичких речи најтешње је повезана и разлика између *шћа* – које категорише ентитете у предметном свету (свет физичких и метафизичких предмета) и *шћо* – које категорише не-предметну сферу (свет вербалног, не-оствареног, не-појмљивог). Категоријални угао посматрања заменичких речи недвосмислено показује да су *шћа* и *шћо* у српском језику две речи (а не две форме исте речи), тј. две јединице чије функционалне разлике произилазе из њихових категоријалних разлика: речи *шћа* и *шћо* у српском језику деле (категоришу) област ’не-људско’ у два јасно раздељена блока.

3.2. Ополит заменици ко (’људско’, ’јединствена јединка’) јесте заменица *шћа*, која је резервисана за ’не-људско’ у п р е д м е т н о м с м и с л у: под њену област потпада све што је предмет (што је *остварено*) било у физичком (неживо или живо), било у метафизичком смислу. Поред свега што јесте или се може узети као засебан физички предмет (*Шћа* је ово? – *Зеџ* / – *Зечеви* / – *Крега* / – *Зрно жића* / – *Жићо* / – *Вода* / – *Море* / – *Пућ* / – *Ливада...*), ту су и предмети радњи, мисли, осећања, говора и сл. (*Шћа* раде? – *Сјавају* / – *Сеју жићо*; *Шћа* причају? – (*Причају*) *да ће сејајћи жићо*). У области *шћа* су, дакле, сви п р е д м е т и сем оних које наша свест и наша мисао препозна као ’јединствену јединку’ или ’једно по себи’ (сви сем предмета из области ко).

3.3. Супротно овом, *шћо* покрива сферу не-предметног (или не-стварног):¹⁰ усмерено је или (1) према вербалним јединицама, тј. деловима вербалног израза (односно *шћо*, типа *вода шћо...*), или (2) према оном што се не издваја и не поима, тј. у мислима се не учвршћује као нешто посебно (јединствено или ’једно’) и различито од других „ствари“ и појава (питање

⁸ Ове се заменице знатно ређе представљају као „*шћа (шћо)*“ (Minović, Ajanović 1981: 139) – што је знак давања примата „форми“ *шћа*.

⁹ Сумарни резултати тих истраживања и шири подаци о коришћеној литератури дати су у Радић 2011.

¹⁰ Ако бисмо се изражавали у Аристотеловим терминима, могли бисмо казати да област *шћа* у српском језику покрива сферу „бивства“ (тип *ово* → ♣ [стварни лист], грч. οὐσία, лат. *substantia*) и „биће“ (тип *лишћ* – реч-појам, грч. τὸ ὄν, али и *вене* [лист]), а да области *шћо* преостаје „не-биће“ (грч. τὸ μὴ ὄν) (Aristotel 1988: в. нпр. 1017а–1017б.25 [за *биће* и *бивствво*], 1067б.1–35, посебно 25–35 [за *не-биће*]). Да је ове дистинкције познавао грчки заменички систем, Аристотел би „биће“ и „бивство“ означавао као *шћастиво* (чест српски преводни еквивалент његовог τὸ τί ἔστι – „то што јест“), а „не-биће“ би значио са *шћосиво*.

за сврху, узрок, намеру и сл.): *Шїю* не идеш? – *Зайю* / – *Збої тїебе* / – *Збої кише* / – *Пада киша* / – *Не моју* / – *Хоћу да сїавам* / – *Не смем* / – *Не знам іде да идем* / – *Не дају ми*, или сл.¹¹

3.4. Разлика између ове две категоријалне јединице јасно се огледа у томе што се као одређен (прецизан) одговор на издвојено упитно *шїа* може појавити неки од елемената заменичке структуре *ово* | *оно* – *їю* (тип *Шїа* радиш? – *Ово* / – *Пишем*; *Шїа* гледаш? – *Пїицу* / – *Неко иде* / – *Увело цвеће*), док се у одговору на упитно *шїю* такав елемент или њему одговарајућа пунозначна јединица (именичка реч у номинативу или акузативу без предлога) никако не може појавити.

4. Шта и што у *Правойису* и „Грамаїици црнојорској језика“

4.1. У недавно објављеној „Граматици црногорског језика“, чији је издавач Министарство просвете и науке Црне Горе, а аутори два Хрвата (Иво Прањковић и Јосип Силић) и муслиман (Аднан Чиргић) – прописује се да тај језик нема заменице *шїа*, већ да он, као и хрватски књижевни језик (в. Težak, Babić 2003: 130), има само *шїю* – као „*upitnu i odnosnu*“ заменицу (Čirgić, Pranjković, Silić 2010: 90). Занимљиво је да се новоцрногорском језику дозвољава и форма *чо*, односно могућност да секвенца *шї-* алтернира са *ч-*: „*št/(č)-ö*“ (Исто). Реч *шїю* (не и *чо*) убраја се и у групу неодређених заменица, где су и јединице „*s* префиксима“ и речцама. Само се ту, као јединица везана за „префиксе“ *ни-* и *и-*, дозвољава и форма *-шїа* (*нишїа*, *ишїа*).

4.2. Два од три аутора ове „прве службене граматике црногорског језика“ (Исто: 15) појављују се и међу члановима редакцијског одбора „Правописа црногорског језика“, неауторизоване публикације такође у издању Министарства просвете и науке Црне Горе. Поред заменица *нишїа* и *ишїа* – сложених са *-шїа*, тамо се форма *шїа* прихвата и у сложеним јединицама *шїавише*, *шїюшїа*, и *којешїа*. Дакле, као самостална реч заменица *шїа* не појављује се ни у правопису ни у „службеној граматици“ новоцрногорског језика, што је једна у низу „новина у односу на све досадашње граматике у Црној Гори“ (Čirgić, Pranjković, Silić 2010: 15), по којима би граматика новоцрногорског језика требало да буде једнака граматици књижевног хрватског језика.

5. Заменица шта у „Писмима“ *Пейра II Пейровића Њејоша*

За ову прилику претражена је 51 страна електронског издања Његошевих писама, међу којима је највише оних која су упућена Јеремији М. Гагићу.¹² Заменица *шїа* потврђује се релативно ретко, али у јасно обележеним функцијама:¹³

5.1. Уобичајена је употреба заменице *шїа* у функцији изричног (експликативног) везника:

¹¹ Познавање, односно непознавање ове крупне (категоријалне) разлике, уз низ других системских разлика, морао би бити разлог да се три „српскохрватска дијалекта“ посматрају као најмање два посебна језика: српски (штокавски) са *шїа* (‘предметно не-људско’) и *шїю* (‘не-предметно’), на једној страни, а на другој чакавски (хрватски) са *ча* (‘предметно не-људско и не-предметно’) и кајкавски (хрватско-словеначки) са истовредним *кај*.

¹² Р. Р. Njegoš, *Izabrana pisma*, Projekat Rastko, Cetinje (elektronsko izdanje).

¹³ Основне функције заменица *шїа* и *шїю* издвојили смо у раду „Заменице *шїа* и *шїю* у српском језику...“ (в. напом. 7).

– Jošt kad je carstvo srpsko na Polju Kosovu palo i nevoljno pod igo tursko došlo [...] Crna Gora nepresječno je kako svoju nezavisnost tako i svoju vjeru sačuvala [...] – znajući ona dobro **počitovati šta** je to sloboda...

– ...da nam odma **odgovorite** na ovo pismo **šta** mislite...

– ...**viđeli ste šta** mi piše za Crnicu da je njegova...

– Na pitanje Vaše Ekselencije **da kažem šta** je moja želja, čest imam...

– ...nisam ništa **soobštio šta** se događa u Crnoj Gori i na njenima granicama.

– Crnogorci, koji su **čuli šta** Turci rade...

– Vi ste kuriozni **znati šta** je među nama i Turcima bilo na Grahovu.

– Nego **viđi šta** ti čini...

као и у сличним независним јединицама (в. 6.4):

– ...tu ne izgiboše svi, ali **šta** će učiniti dvojica protivu stotina...

– ...**šta** mislite kakova?

– ...a za njovu zlu osvetu **šta** ću ti dulje pričati.

5.2. Бележи се и (за српски језик уобичајена) употреба „неодређеног“, тј. неодређено предметног *штиа* у основној, комуникативно необележеној (не-упитној) вредности:

– Duže nemam vremena pisati Vam, a imao bi **šta** dosta, ali kako bi **što** **iznova bilo**, objaviću Vam.

– Niti **kćeše** praviteljstvo, niti **šta** drugo slušati.

5.3. Поред једино могућег *штиа* у сложеним јединицама типа *ништиа*, *иштиа*, *иштиавише*, *којештиа* и сл. (нпр. *pa štaviše i sami Turci priznaju; u kojem mnogo koješta smiješnoga viđu*), категоријално *штиа* бележи се и у низу предлошких конструкција (в. Маројевић 2005: 442):

– ...i posijali na štetu blagočestija ni **iza šta** drugoga do iz sopstvenoga interesa.

– ...nemamo ih **rašta** pošiljati jedan drugome... (50)

– Tu stvarih nije **oko šta** govorimo, znaš i ti čisto.

5.4. Иако претрагом није обухваћена заменица *штио*, несумњиво је да се она појављује у многим, рекло би се сличним случајевима, што би било у складу са констатацијом да „писци из југозападних крајева са ијекавским изговором, из Боке и Црне Горе, кроз цео деветнаести век употребљавају претежно *штио* и у упитним реченицама“, и то „не само тамо где преовладава узрочно или какво слично значење“ (Стевановић 1975: 276). Та се појава илуструје и примерима из Његошева језика, углавном из „Горског вијенца“.¹⁴ Иако све ово тражи пажљив категоријални приступ како једној, тако и другој заменици, нама се чини да је претежност употребе заменице *штио* могуће повезати са карактеристикама функционалног стила. Наиме, чини се да је тамошњи (и тадашњи)

¹⁴ Употребом заменица *штиа* и *штио* у „Горском вијенцу“ посебно се позабавио Р. Маројевић (2005). Он полази од укорењеног уверења да је *штио* примарно, а *штиа* изведено (в. Стевановић 1975: 274; Маројевић 2005: 441), те у многим потврдама „облика“ *штиа* у Његошевим текстовима препознаје штампарске (или редакторске) грешке. Против закључка да „у Његошевом језику *штиа* и *штио* нису двије замјенице, него комплементарни облици једне те исте лексичко-граматичке ријечи“ (Маројевић 2005: 445), иду типизирани функције и бројност потврда заменице *штиа* у Његошевим писмима.

поетски и наративни текст ретко кад подразумевао тежњу да се оствари привид директне усмерености на предметни свет – што је основни предуслов за појаву заменице *шта*. Вероватно је неспорно да се управо тим разлозима, тј. на томе заснованим разликама између (полу)приватних писама и поетског текста, да објаснити знатно изразитије присуство заменице *шта* у Његошевим писмима него у његовом „Горском вијенцу“ (в. Маројевић 2005: 442–444).

5.5. Ако се имају у виду прописи „службене граматике црногорскога језика“ и налаз да тај језик не познаје заменицу *шта*, присуство те заменице у Његошевим писмима мора бити недвосмислен и сасвим довољан показатељ да његов језик нема везе са новоцрногорским језиком, те да и по тим уско грама-тичким особинама Његошево дело остаје у оквирима српске традиције у Црној Гори.

6. Заменица шта у „Лелејској јори“ Михаила Лалића

За ову прилику претражено је 26 „страна“ електронске верзије издања Лалићевог романа „Лелејска гора“ (Нолит, Београд 1962).¹⁵ Неупоредиво већи број потврда (у односу на потврде из т. 5) заменице *шта* у прегледаном тексту може се објаснити како разликама у говору ових двају писаца, тако и изразито честим деоницама у којима доминира управни говор, што су услови да се реч *шта* оствари у својој примарној категоријалној вредности. У анализу се укључују сви потврђени примери, а они обележавају ситуације када се:

6.1. тражи остенивна дефиниција, тј. пита за и м е (назив) к а о о д р е ђ е - њ е оног што се опажа (и показује), о чему се мисли/говори и сл.:

- *Ili je neka vradžbina, ili đavo bi znao šta.*
- „*Repezan*“, *ponovi ona. „Ne znam šta ti je to.“*
- *Šta li mu je to sad?*

6.2. пита за н а з и в к а о о д р е ђ е њ е (атрибутив) л и ц а :

- *Šta su oni?...*
- *...a sad pogledaj šta si!*

6.3. пита за н а з и в л и ц а к а о р е л а т и в (однос):

- *Nije sasvim siguran šta smo – prijatelji ili ne.*

6.4. пита за предмете као субјекте (*субјекат* у логичком смислу) својстава, стања и збивања, односно за предмете као објекте радњи. Као предмет се узима и предмет мишљења и говора, односно „предмет“ као врста тренутног осећања, хтења или сл., дакле, п р е д м е т у физичком и метафизичком смислу:

- „*Šta moje? Otkud moje?*
- „*Šta bilo što je u vezi s drvima.*“
- *...šta se skriva iza laži što ih pričaju...*
- *Noć će skoro, a sutra – nek bude šta bude.*
- *Nije ni zla toliko: sam čovjek – pa šta s time?*
- „*Šta sam li ja kriv?*“

¹⁵ Адреса: <http://www.borut.com/library/texts/lalic/gora/gora01.htm/>.

- *Šta je to s tobom, Jakša, čovječe božji! Kako to izgledaš?*
- *...dokle smo došli, šta smo dočekali!*
- *„Kad sam ja to pogriješio, Ivane? I šta?“*
- *„Šta ti pada na um!“*
- *„Šta može da bude gore?“*
- *„Pa šta kaže?“*
- *„Šta bi drugo htio“, upita on mene.*
- *Šta mogu ako mu je tako suđeno?*
- *„Šta da mu radim? Bez dima se kaša ne kuva.“*
- *„Ako mu se šta desi, bar ćemo ga osvetiti da se pamti.“*
- *„Kad imaš državu“, reče Ivan, „imaš li šta za jelo?“*
- *Više nije imalo šta da se bira...*
- *Poslije više nije imao šta da bira.*
- *...više ni on nema šta da pita.*
- *...nema šta novo da se kaže...*
- *Uznemiren mojim pokretom, skoči Vasilj: „Šta je, Lado?“*
- *„Šta bi bilo, Niko, da si ovako nabasao na one što te traže?“*
- *Šta ti je, Niko, čovječe!*
- *Šta sam mu ja kriv?*

6.5. Иста јединица доследно се појављује и у случајевима када *шта* уводи изричну (експликативну) зависну реченицу (исп. Грицкат 1975: 153–158): то *шта* бива формални објекат двеју њиме повезаних јединица, независне и зависне реченице (**ne znaju** → **šta** ← **čine**):

- *...čudio sam se šta je to naspjelo našima da čuvaju jedinstvo s advokatima i trgovcima...*
- *Rekao sam bez razmišljanja, šta bi po pravdi trebalo da se uradi...*
- *...niko ga ne pita šta ga boli...*
- *Zaro je triput pokušavao da kaže Jakši šta se sprema...*
- *...zna on i bez toga da postoji, i šta hoće i kako će to postići.*
- *...gluvonijemo čudovište što se zove prva ljubav i što ne zna šta će sa sobom...*
- *ne znam šta bih mu kazao...*
- *I kad bi ga čovjek upitao zašto je to tako, mislim da bi kao Isus odgovorio – jer ne znaju šta čine.*
- *...smirim se odmah kad znam šta hoću...*
- *Ne znam šta je, ali vidim da se poslužilo istom vještinom...*
- *...znaju šta hoće i muče ga kao Isusa Hrista: Šta ćeš ti, stari, bez puške...*
- *Onda nijesam znao šta šapuće...*
- *Prije dva mjeseca znao je šta je pametno: da okupimo ostatke...*
- *„Može ponekad čovjek od samog gađenja da poludi, a onda ne zna šta radi.“*
- *Ne znam šta im je zamjerio...*

- ...*ne znam šta je pametno, a šta nije*...
- *On je znao šta ga čeka*...
- „...*sam čovjek ne zna šta valja i šta ne valja*“...
- ...*nikad čovjek ne zna kad će mu šta zatrebati*...
- *Ivan zna šta valja*...
- ...*prvo nas izazove da vidi šta želimo, zatim navali baš ono što ne želimo*.
- ...*da vidim šta će reći*...
- ...*kad vide šta sve komšije dobijaju*...
- *Bolje je ovako nego da Ivan vidi šta me muči*.
- ...*meni se zamjerio jer je tačno predvidio šta će biti*.
- ...*pa su se zbunili šta da čine s pokradenim stvarima*...
- ...*obori dvije daske da pokaže šta sve može*...
- *Stadoh da odredim šta je i odakle*...

6.6. *Шта* се појављује и у реторички обојеним питањима за узрок, изгледа онда када се стању субјекта даје примат над узроком који га производи, или над последицом:

- „*Šta si stao, Lado*“, *pita me Vasilj i ruga se: „Čitaš li to?*“
- „*Šta se stalno rogljate?*“
- „*Dolje*“, *kaže on Vasilju. „Šta se misliš?*“
- ...*pita me: šta mi bi da se javljам djevojci kod česme? [...] Zbilja, šta mi bi, pitam se*...
- ...*šta će nam istina i zašto da je unaprijed znamo?*
- „*A šta ću mi? Mogao sam da ga vežem za bukву, ništa drugo.*“

7. Заменице нешта и нешто

У Лалићеву језику поред *нешто* бележи се и форма *нешта* – коју нормативна граматика српског језика неоправдано држи у сфери дијалектизма или регионализма:

- *Plemenski život je još tu dolje, pod pomrčinom, i nešto od plemstva i nešto od rodovskog – stari korijeni, žile, žilice, sve premreženo bog zna dokle.*

Управо овај пример представља добру потврду очуваних категоријалних разлика између *шта* и *што* у језику М. Лалића: *илемство* је *нешта* – оно што има материјализовану форму и да се препознати и спознати, а *родовско* је *нешто* што се само осећа, и што је недоступно људском сазнању: „*stari korijeni, žile, žilice, sve premreženo bog zna dokle*“. Сличан тип разлике може се ишчитати и из примера са *шта* и *што* (*Duže nemam vremena pisati Vam, a imao bi šta dosta, ali kako bi što iznova bilo, objaviću Vam*) – потврђеног у једном Његошевом писму (В. 5.2).

Ова два последња примера доста добро сведоче о томе колико је брисањем заменице *шїѡа*, уз многе друге „новине“, однарођен и осиромашен језик који се данас као „службена граматика црногорскога језика“ нуди Црногорцима да им буде оруђе мисли и културе. Све указује на то да је труд око промене имена језика и промена у језику превасходно у функцији тежњи да се промени народна свест, те да се и из појма *Црноѡорци* избрише вековима подразумеван податак 'Срби', што би био предуслов да се забораве „stari korijeni, žile [и] žilice“ које Црногорце држе у српском националном корпусу и српској језичкој свести – „premrženo bog zna dokle“. Чини се, ипак, да Срби у Црној Гори немају разлога да брину за своју културну баштину, јер све показује да новоцрногорски језик са њом има мало везе. Новоцрногорска граматика, као и новоцрногорска идеологија, немају везе са оним Црногорцима који су, како је не тако давно забележио хрватски лингвиста D. Brozović (1970: 73), „specifična socio-etnička formacija nedjeljivo vezana sa srpskom nacijom“.

Литература

- Aristotel. *Metafizika* (predgovor Ante Pažanin, prevod Tomislav Ladan), Globus, Zagreb 1988.
- Barić Eugenija, Lončarić Mijo i dr. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1979.
- Белић Александар. „О дијалектима“, *Изабрана гела Александра Белића*, том X, Београд 2000.
- Brozović Dalibor. *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
- Грицкат Ирена. *Стїудије из истїорије срїскохрвайскої језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд 1975.
- Даничић Ђ. *Рјечник из књижевних стїарина срїских*, III, Београд 1864.
- Књижевни договор: *Књижевни доѡовор*, Беч 1850. (према Милосављевић 2002: 147–148).
- Маројевић Радмило. „Лексичка паронимија“, у: Петар Петровић Његош, *Горски вијенац* (Критичко издање. Текстологија), Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица 2005, 439–471.
- Милосављевић Петар. *Срби и њихов језик* (хрестоматија), Требник, Београд 2002.
- Minović M., Ajanović M. *Srpskohrvatski / hrvatskosrpski jezik*, Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1981.
- Правойис црноѡорскоїа језика* (неауторизована публикација). Друго, измијењено издање. Министарство просвјете и науке Црне Горе, Подгорица 2010.
- Радић Јованка. „Рјечник линѡивистичких назива Р. Симеона и српски језик“, *Срїски језик у (кон)текстїу*, књ. I, Крагујевац 2008, 19–31.
- Радић Јованка. „Категоријално-елементарна организација заменичког система у српском језику“, *Грамаѡика и лексика у словенским језицима*, Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад (2011 – у штампи).
- Радић Јованка, Милорадовић Софија. „Српски језик у контексту националних идентитета“, *Јужнословенски филолої LXV*, Београд 2009, 153–179.
- Радић Првослав. „О два аспекта балканизације српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолої LIX*, Београд 2003.
- РМС: *Речник срїскохрвайскоїа књижевної језика*, Матица српска, Нови Сад 1967–1976.
- Рончевић Никола. „Шїѡ и шїѡа“, *Наш језик*, V/5–6, Лингвистичко друштво у Београду, Београд 1937, 135–151.

- Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, JAZU, Zagreb 1972.
- Станојчић Живојин, Поповић Љубомир. *Граматика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2008.
- Стевановић Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1975.
- Težak Stjepko, Babić Stjepan. *Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb 2003.
- Čirgić Adnan, Pranjeković Ivo, Silić Josip. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica 2010.

Jovanka Radić

THE PRONOUNS ŠTA AND ŠTO IN THE GRAMMAR OF THE MONTENEGRIN LANGUAGE AND IN THE LANGUAGE OF MONTENEGRINS

Summary

The paper first points to the categorial differences between the pronouns *šta* and *što* in the Serbian language: *šta* categorises the field 'material non-human', and *što* categorises everything 'non-material'. That is a distinctive feature of Serbian (the „štokavian dialect“) in comparison with the other „Serbo-Croatian dialects“ which have one pronoun for both fields – *ča* or *kaj* 'material non-human and non-material'. One pronoun only is also stipulated by *The Grammar of the Montenegrin Language* (the *Grammar's* authors are two Croats and a Muslim): it stipulates only the use of the pronoun *što*, as has been prescribed in the grammars of the Standard Croatian language (probably under the influence of their non-standard dialects). The second section of the paper draws on the examples confirmed in Peter I Petrović Njegoš's letters and in Mihailo Lalić's novel *Lelejska Mountain* – indicates that the pronoun *šta* has its stable place in the language of the Montenegrins.

We have also recorded the *nešta* form in Lalić's language – which the normative grammar of Serbian unjustly confines to the sphere of dialectism or regionalism. The example *Plemenski život je još tu dolje, pod pomrčinom, i nešto od plemstva i nešto od rodovskog – stari korijeni, žile, žilice, sve premreženo bog zna dokle* (Tribal life is still down there, in the darkness, both something of the nobility and something of the ancestral – old roots, sinews, veins, all intertwined God knows how far) – can serve as a fine proof for the categorial differences between *šta* and *što* in M. Lalić's language. Nobility is *nešta* – that which has a materialised form and can be recognised and understood, and the ancestral is *nešto*, which can only be felt, being inaccessible to human cognition: „old roots, sinews, veins, all intertwined God knows how far“.